

Kendi Kaynakları Işığında İbâdiyye'nin Rü'yetullah Konusundaki Görüşleri

Mehmet Hanifi Yoldaş | 0000-0003-3912-0256 | hanifi.yoldas@inonu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi
Anabilim Dalı, Malatya, Türkiye

ROR ID: [04asck240](https://orcid.org/04asck240)

Öz

İbâdiyye, İslâm tarihinde ortaya çıkan ilk mezheplerden olan Hâricîlerin alt fırkalarından biri olarak kabul edilmektedir. İbâdîler; mezheplerinin (kendi ifadeleriyle) teşekkül ettiği İslâm tarihinin erken dönemlerinden itibaren imamlarının, liderlerinin ve İbâdî cemaatinin İslâm'ı doğru anlamak ve yaşamak için büyük gayret sarf ettiklerini ve dönemin siyasi atmosferinden ötürü büyük bedeller ödediklerini kendi kaynaklarında anlatmaktadırlar. Bununla birlikte ilmî faaliyetlerden ve telif çalışmalarından geri kalmadıkları; insanlara İslâm'ı anlatma, tebliğ ve davet faaliyetlerine büyük önem verdikleri de dile getirdikleri hususlardandır. İbâdîler, İslâm'ın usûlu'd-dîn konuları başta olmak üzere birçok meselede ciddi bir ilmî birikim ortaya koymuşlardır. İbâdî âlimler, tarihsel süreç içerisinde ilmî faaliyetler çerçevesinde birçok telif ve kitap kaleme alarak görüşlerinin sistematik hale gelmesini ve nesilden nesile aktarımını sağlamışlardır. Bu fırka müntesipleri, yaşadıkları dönemde münazara ortamlarında konuşulan ve tartışılan meseleler hakkında düşüncelerini ve görüşlerini ifade etmekten geri durmamışlardır. İbâdî âlimlerin ilmî faaliyetlerini incelediğimizde hatırı sayılır bir İbâdî literatürüyle karşılaşmaktayız. Onların fikir beyan ettikleri konulardan biri de rü'yetullah meselesidir. Bu mesele, kelâmî bir konu olarak hicrî ikinci yüzyılda İslâm toplumunun gündemini meşgul etmeye başlamıştır. Rü'yetullah konusu, İbâdî ilim erbaplarınca, sahip oldukları tevhid ve sıfatlar konusundaki düşünceleri bağlamında ele alınmış ve konu hakkındaki ayetlerle Hz. Peygamber'den nakledilen hadisleri de görüşlerini doğrulatma adına yoruma tabi tutmuşlardır. Ayetlerden anlam çıkarma adına Arapça dil kurallarını da göz önünde tutmuşlardır. Çalışmamızda bu hususları dikkate alarak İbâdiyye'nin konuyu ele alma yöntemini, kullandıkları metodu ve yaptıkları değerlendirmeleri inceleyeceğiz. İbâdiyye'nin rü'yetullah konusundaki görüşlerini İbâdî müelliflerin ve âlimlerinin eserleri ekseninde ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmamızın sınırlarını dikkate alarak konu hakkında diğer mezheplerin fikirlerine yer vermeyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, İbâdiyye, Tevhid, Sıfatlar, Rü'yetullah.

Atıf Bilgisi

Yoldaş, Mehmet Hanifi. “Kendi Kaynakları Işığında İbâdiyye’nin Rü’yetullah Konusundaki Görüşleri”. *Düzce İlahiyat Dergisi* 9/1 (Haziran 2025), 286-312. <https://doi.org/10.61272/duid.1679685>

Geliş Tarihi	19.04.2025
Kabul Tarihi	18.06.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Ibādī Views on the Beatific Vision (Ru'yat allāh) in Light of Their Own Doctrinal Sources

Mehmet Hanifi Yoldaş | 0000-0003-3912-0256 | hanifi.yoldas@inonu.edu.tr

Asst. Prof., Inonu University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic, Malatya, Türkiye

ROR ID: [04asck240](https://orcid.org/04asck240)

Abstract

The İb'ādiyya is considered to be one of the sub-sects of the Khārijites, one of the earliest sects to emerge in Islamic history. According to their own sources, from the early periods of Islamic history when their sect (as they phrase it) was formed, their imams, leaders and the Ibādī community exerted great efforts to understand and practice Islam correctly, and they paid a heavy price due to the prevailing political conditions of the time. However, they emphasize that they did not fall behind scholarly pursuits and authored numerous works, placing strong emphasis on da'wah activities such as explaining Islam to others, conveying its teachings, and inviting people to the faith. The Ibādīs have developed a significant intellectual tradition in many issues, especially those related to the principles of religion (uṣūl al-dīn). Ibādī scholars produced a large number of systematic works—treatises and books—through which they codified their views and ensured their transmission from generation to generation. Members of this sect actively engaged in theological discussions and did not hesitate to express their views on the controversial issues of their time. When we examine the scholarly legacy of Ibādī thinkers, we find a considerable and diverse body of Ibādī literature. One of the theological topics on which Ibādī scholars expressed their views is the question of the Ru'yat allāh (the beatific vision of God). This issue began to feature prominently in Islamic theological discourse in the second century of the Hijrah. Ibādī scholars approached this issue within the framework of their doctrines on divine unity (tawḥīd) and the attributes of God. In support of their position, they interpreted relevant Qur'anic verses and prophetic traditions, while also employing principles of Arabic grammar and rhetoric in their exegesis. In this study, we aim to examine how the İb'ādiyya addressed the issue of Ru'yat allāh, focusing on their methodological approach and interpretive strategies. We will present the Ibādī perspective on this theological matter by analyzing the works of Ibādī authors and scholars. Given the scope of this study, the views of other theological schools will not be considered.

Keywords

History of Islamic Sects, İb'ādiyya, Tawḥīd, Attributes, Ru'yat allāh.

Citation

Yoldaş, Mehmet Hanifi. "İbādî Views on the Beatific Vision (Ru'yat allāh) in Light of Their Own Doctrinal Sources". *Düzce Divinity Journal* 9/1 (June 2025), 286-312. <https://doi.org/10.61272/duid.1679685>

Date of Submission	19.04.2025
Date of Acceptance	18.06.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Allah'ın görülmesi, konu olarak hem Kur'ân-ı Kerîm'de hem de hadislerde geçmektedir. Ancak konu hakkında yapılan tartışmalar ve farklı fikirlerin ortaya atılması hicrî ikinci asırdan itibaren ortaya çıkmıştır.¹ İslâm düşünce tarihinde rü'yetullah konusunu ortaya atan kişi Cehm b. Safvan (ö. 128/745-46) olup o, konuyu akıl yürütmelerle ele alarak rü'yetullahın mümkün olmadığını dile getirmiştir.² Cehm b. Safvân, Ca'd b. Dirhem'den (ö. 124/742 [?]) İlahî sıfatlar konusunda etkilenmiştir. Cehm'in bu konuyla doğrudan alakalı olan rü'yetullah meselesiyle ilgili görüşleri beraberinde ciddi tartışmaları da getirmiş³ ve Müslümanların gündemini meşgul eden meselelerden biri haline gelmiştir.

Rü'yet görmek, bakmak, bilmek, inanmak, tefekkür, rüya görmek gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelime göz veya kalple bakmak anlamında kullanılmaktadır.⁴ Rü'yetullah kavramı ise Allah lafzının görmek anlamındaki rü'yet kelimesiyle birlikte kullanılmasıyla oluşan bir terkiptir.⁵ Rü'yetullah kelimesi bir terkip olarak Kur'an'da da hadislerde de geçmemektedir.⁶ Rü'yetullah konusu Allah'ın sıfatlarıyla bağlantılı bir konu olup⁷ tevhid bahsi içerisinde ele alınmaktadır. İtikadî İslâm mezheplerinin Allah'ın sıfatları konusuna bakışları ve yaklaşımları aynı zamanda rü'yetullah meselesinde fikirlerinin nerede konumlandırılacağını belirlemektedir.⁸ Bu konuda Müslümanlar arasında ortak bir görüş olmayıp rü'yeti nefyedenler ve kabul edenler şeklinde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır.⁹ Ehl-i sünnet, Müşebbihe,

¹ Mehmet Taşdelen, "Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'ye Göre Rü'yetullah", *Kelâm Araştırmaları Dergisi/Kader* 22/2 (2024), 338.

² Ebü'l-Feth Tâciüddîn Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Emir Ali Muhenna, Fâur Ali Hasan (Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1993), 99; Temel Yeşilyurt, "Rü'yetullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/312.

³ Şerafettin Gölcük, "Cehm b. Safvân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/234.

⁴ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Mektebetü Tahkiku't-Turâs fî Müesseseti'r-Risâle (Beyrut: Müesseseti'r-Risâle, 2005), "er-Rü'yetü", 1285-1286.

⁵ Yeşilyurt, "Rü'yetullah", 35/311.

⁶ Lokman Bedir, "Rü'yetullahla İlgili Âyetlerin Bağlam Esaslı Değerlendirilmesi", *Hikmet Yurdu* 13/25 (2020), 63.

⁷ Abdülhay Muhammed Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-kelemîyye* (İskenderiye: Darü'l-Vefa li-Dünya, 2015), 153.

⁸ Gölcük, "Cehm b. Safvân", 7/356.

⁹ Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-kelemîyye*, 153.

Mücessime, Kerrâmiye gibi mezhepler rü'yetullahı savunurken¹⁰ başta Mu'tezile olmak üzere Şîî fırkalardan İsnâaşeriyye, Zeydiyye, Cehmiyye, İbâdiyye gibi mezhep ve fırkalar ise karşıt fikri savunmaktadırlar.¹¹ Geçen zaman içerisinde rü'yetullahı kabul edenler ile nefyedenler arasında tartışmaların vuku bulduğu ifade edilmektedir. Ancak bu münakaşaların halku'l-Kur'an meselesinde yaşanan mihne hadiseleri boyutuna varmadığı ve teorik düzeyde kaldığı söylenmektedir.¹²

İslâm düşünce tarihi içerisinde rü'yetullah konusu özellikle Ehl-i sünnet ile Mu'tezile kelimcileri arasında tartışmalara neden olmuştur. İslâm âleminin ekseriyetini oluşturan Ehl-i sünnet kelamına göre rü'yetullah ahirette gerçekleşecek olup¹³ aklî ve naklî delilleri dikkate alarak rü'yetin imkânsız olduğunu söylemektedirler.¹⁴ İbâdîlerin rü'yetullah konusunda kabul etmedikleri kavram cismiyyet olup onlar rü'yetullahın olması için cismin özelliklerinin Allah Teâlâ'da olması gerektiğini ifade etmektedirler. Allah Teâlâ ise elbette böyle vasıflanmaktan münezzehtir.¹⁵

İbâdiyye'nin rü'yetullah konusundaki görüşleriyle alakalı ülkemizde makale

¹⁰ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, thk. Muhammed İbrâhim Nasır - Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Daru'l-Ceyl, 1996), 5/123; Ahmed b. Hamd el-Halîlî, *el-Hakku'd-damiğ* (y.y., t.y.), 27.

¹¹ Yusuf Karatay, "el-En'âm 6/103. Âyet Bağlamında Ru'yetullah Meselesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017), 163; Taşdelen, "Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'ye Göre Rü'yetullah", 339-340; Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-kelâmiyye*, 153; Halîlî, *el-Hakku'd-damiğ*, 27; Bedir, "Ru'yetullahla İlgili Âyetlerin Bağlam Esaslı Değerlendirilmesi", 64; Nâsır b. Matar b. Saîd el-Meskarî, *el-İbâdiyye fi meydani'l-hak* (Rustâk: Mektebetun ve Tescilâtü'l-Hilâlî'l-İslâmiyye, 1999), 118; Muhammed Hasan Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ* (Uman: el-Ehliyyetü li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2011), 150-151; Ethem Ruhi Fırlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983), 134; Talat Koçyiğit, *Kur'an ve Hadiste Ru'yet Meselesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 7.

¹² Ferhat Ca'bîrî, *Diyâun mine'l-akâidetü'l-İslâmiyye* (Sultanatu Umman: el-Metâbiu'z-Zehabiyye, 1996), 3/266.

¹³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 113-114; Mehmet Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2014), 264; Yeşilyurt, "Rü'yetullah", 35/313.

¹⁴ Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-'aka'idi'n-nesebiyye*, thk. Alî Kemâl (Beyrut: Daru'l-İhyai Turasi'l-Arabiyye, 2014), 77; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, 5/123-125; Taşdelen, "Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'ye Göre Rü'yetullah", 336.

¹⁵ Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*, 153; Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-kelâmiyye*, 165; eş-Şeyh Ahmed b. Suûd es-Seyyâbî, *el-Medhalu ile'l-mezhebu'l-İbâdiyye* (Uman: Mektebetü'l-Dâmîrî li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2019), 55.

¹⁶ Bk. Tebğûrîn b. İsâ b. Dâvûd el-Meşûtî, *Usûlü'd-dîn ev el-usûlü'l-'aşra*, thk. Venîs et-Tâhir Âmir (Maskat: Mektebetü'l-Ceyli'l-Vâid, 2005), 66-69.

düzeyinde iki tane çalışma yapılmıştır. Bu makalelerden biri Mehmet Şaşa tarafından hazırlanmıştır. Şaşa, Kalhâtî'nin (ö. 4./10. yüzyıl [?]) günümüze ulaşan tek eseri olan *el-Keşf ve'l-beyân* isimli eserindeki görüşlerini esas alarak konuyu incelemiştir. Lakin konu hakkında Kalhâtî'nin görüşleri dışında başka bir İbâdî âlimin ya da müellifin fikirlerinin incelenmemesi İbâdiyye'nin rü'yetullah hakkındaki düşüncelerini ortaya koymada bu çalışmanın yetersiz kaldığını göstermektedir.¹⁷ Diğer çalışma ise Orhan Ateş tarafından kaleme alınmış olup hem İbâdiyye'nin hem de diğer mezheplerin görüşlerini mukayeseli olarak ele almıştır. Müellif, çalışmasında İbâdiyye'nin konu hakkındaki görüşlerinin tafsilatına girmemiştir.¹⁸

Makalemizde tevhid ilkesi ekseninde İbâdîlerin rü'yetullah konusuyla ilgili görüşlerini detaylandırarak ele alacağız. Bu konuda görüş bildiren İbâdî âlimlerin ve müelliflerin eserlerini esas alarak araştırmamızı yapacağız. Çalışmamızın sınırlarını göz önünde bulundurarak konu ile ilgili yapılan tartışmalara ve diğer mezheplerin görüşlerine değinmeyeceğiz. İbâdîlerin konuyu ele alırken başvurdukları naklî ve aklî deliller ekseninde yaptıkları istidlâllerle görüşlerini ortaya koymaya gayret edeceğiz.

1. İbâdiyye'nin Tevhid-Sıfat Anlayışına Kısa Bir Bakış

Tevhid “Allah’ın zâtında, sıfatlarında, mâbud oluşunda bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul etme anlamına gelen bir terimdir.”¹⁹ İbâdîlere göre tevhid, kulun Allah’tan başka ilah olmadığını ve Hz. Muhammed’in Allah’ın peygamberi olduğunu, diğer iman esaslarına inanmayı, Hz. Peygamber’in mesajını ve getirdiklerinin hak olduğunu kabul etmek demektir.²⁰ İbâdiyye tevhidi, iman ve amel olarak ifade etmektedir. Din bu iki esas üzere bina edilmiştir. Kim Allah’ın varlığını ve O’nun için zikredilen sıfatlarını tasdik ederse Allah Teâlâ’nın vahdaniyetini kabul etmiş olur.²¹ Tevhid tüm eksikliklerden münezzeh olan Allah Teâlâ’nın vasfıdır. Allah sameddir, hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir. Cisim olmadığı gibi hiçbir şey O’nu kuşatmaz.

¹⁷ Bk. Mehmet Şaşa, “Kalhâtî Özelinde İbâdîlerin Rü'yetullah Anlayışı”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 435-445.

¹⁸ Bk. Orhan Ateş, “İbaziyye’de Rü'yetullah”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/8 (2017), 68-85.

¹⁹ Mevlüt Özler, “Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/18.

²⁰ Alî Muhammed Muhammed es-Sallâbî, *el-İbâdiyyetu medresetun İslâmiyyetun baîdetun ani'l-Havâric* (b.y.: y.y., 2018), 745; Mehmet Hanifi Yoldaş - Mehmet Kubat, “Tevhid Esası Ekseninde İbadiyye-Mu'tezile Etkileşimi”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 8/1 (2022), 57.

²¹ Sâlim b. Hammud b. Şâmis es-Seyyâbî, *Talakâtü'l-ma'hedi'r-riyâdî fi halkâtî'l-mezhebi'l-İbâdî* (Uman: Vezâretü't-Turasi'l-Kavmi ve's-Sekafe, 1980), 105.

Dünyada da ahirette de en güzel isimler Allah'ındır.²² Aynı şekilde tevhid, Allah'ın başlangıcı ve sonu olmayan ebedî, diri/hayy, âlim, alî, kâdir, mütekellim, semî, basîr olduğunu kabul etmektir.²³ İbâdîlere göre Allah Teâlâ, her türlü ta'tilden, teşbihten ve tecsimden mutlak manada beridir.²⁴ İbâdî teolojisinde Allah, zatında ve sıfatlarında birdir; Allah'ın zatı ve sıfatları da birdir. Allah'ın isimleri ve sıfatları zatının aynıdır.²⁵ Bu ifadeyi açmak gerekirse Allah'ın zatıyla âlîm, zatıyla basîr, zatıyla kâdir olduğunun kastedildiğini söyleyebiliriz.²⁶

İbâdiyye'nin temel görüşlerinden²⁷ ilki Allah Teâlâ'nın tenzihi ve yaratılan hiçbir şeye benzemezliği düşüncesidir. Buna göre Allah, yarattığı hiçbir şeye benzemez, bir mekâna ihtiyaç duymaz. O, böyle bir şeyle vasıflanmaktan münezzehtir.²⁸ Bu husus âyette "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, her şeyi işitendir, her şeyi görendir."²⁹ ve "O'nun hiçbir benzeri yoktur."³⁰ şeklinde geçmektedir. İbâdiyye, bu konuda muhkem âyetler ile bu görüşlerini desteklerken teşbihi çağrıştıran âyetleri ise te'vil etmektedir.³¹

İbâdîlere göre hiçbir şey ne isim, ne sıfat, ne zat, ne fiil itibariyle Allah'a benzemez.³² İbâdîlere göre Allah cisimlere ait tüm sıfatlardan münezzehtir.³³

²² Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd el-Ezdî Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyan*, thk. İsmail Kâşif (Uman: Vizaretu't-Türasî'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1980), 1/57.

²³ Bükeyr b. Saîd A'veşt, *Dirasâtün İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâdiyye* (b.y.: y.y., 1989), 45.

²⁴ Seyyâbî, *el-Medhalu ile'l-mezhebu'l-İbâdiyye*, 55.

²⁵ Sâbir Tuayme, *el-İbâdiyye akîdeten ve mezheben* (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1986), 92; Amr Halîfe Nâmî, *Dirasâtün anî'l-İbâdiyye*, çev. Mîhâil Hûrî (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2012), 167; Yoldaş - Kubat, "Tevhid Esası Ekseninde İbâdiyye-Mu'tezile Etkileşimi", 60; Sallâbî, *el-İbâdiyyetu medresetun İslâmiyyetun baîdetun anî'l-Havâric*, 746.

²⁶ Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*, 111.

²⁷ İbâdiyye'nin temel inanç esasları el-usûlu't-tis'a/dokuz usûl şeklinde sınıflandırılmış olup bunlar; tevhîd, adâlet, kader, el-va'd ve'l-vaîd, el-menziletu beyne'l-menzileteyn, lâ menziletu beyne'l-menzileteyn, el-emr ve'n-nehy, el-velâyet ve'l-beraat, el-esmâ ve'l-ahkâm olarak ifade edilmektedir. Bk. Komisyon, *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-İbâdiyye: elif-şın* (Maskat: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuûnî'd-Dîniyye, 2011), "Ru'yetun", 2/1081.

²⁸ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyan*, 1/78.

²⁹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş, Şahin Muzaffer (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Şûrâ, 42/10.

³⁰ İhlâs, 112/4.

³¹ Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâdiyye fi mevkihi't-tarih* (Sib: Mektebetü'd-Dâmirî, 2008), 1/54; Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâdiyye beyne'l-fıraki'l-İslâmiyye* (Maskat: Mektebetü'd-Dâmirî, 2000), 2/139.

³² A'veşt, *Dirasâtün İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâdiyye*, 47.

³³ Muhammed b. Yûsuf b. İsâ b. Salih el-Hafsî el-Adevî Ettafeyyîş 1332/1914, *Teysirü't-*

Allah cisim olmakla nitelendirilemez. Çünkü cisim için uzunluk, derinlik ve belli sınırlarla sınırlanma vardır. Bu özellikler sadece yaratılan varlıklar için söz konusudur.³⁴ Netice olarak İbâdîler, tevhid inançlarını;

“Hiçbir şey; hiçbir şart ve surette, hiçbir şekilde O'na ortak olmazken, Allah'tan başka ilah olmadığını, yani Allah'ın bu kâinatın yegâne sahibi ve yaratıcısı olduğunu, içinde meydana gelen bütün olayların yegâne ve eksiksiz yöneticisi olduğunu, Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi, peygamberlerin ve resullerin sonuncusu olduğunu ve onun mesajının bütün âlemler için hak olduğunu, bu hayatta da onu uygulama ve takip etme yükümlülüğünün bulunduğunu kabul ve tasdik etmekteyiz.”³⁵ şeklinde ifade ederler.

2. Rü'yetullah Hakkında İbâdî Düşüncenin Panoraması

Rü'yetullah konusu İbâdî kelimasının oluşmaya başladığı ilk zamanlarda ortaya çıkan konulardandır.³⁶ İbâdîler rü'yet konusunu ele alırken tevhid ilkesine bağlı kalarak değerlendirmelerde bulunmakta ve Allah Teâlâ'nın cisimleştirilmesi anlayışına karşı çıkmaktadırlar. İbâdiyye'nin sıfatlar konusundaki düşünceleri rü'yetullah meselesine bakış ve değerlendirmelerinde temel unsurdur. Allah'ın görülebilir olduğunun kabulü haliyle O'nun yarattıklarına benzer bir görünür forma sahip olabileceği sonucunu beraberinde getirmektedir.³⁷ İbâdiyye konuyu ele alırken tenzih düşüncesi ekseninde sahip olduğu ulûhiyet anlayışı önemli bir yer teşkil etmektedir. İbâdîlerin karşı çıktıkları husus rü'yeti kabul edenlerin Allah'ı zamanla takyid etmek, mekânla tahdid etmek ve O'nu şanına yakışmayacak cismani sıfatlarla vasfetmek şeklinde düştükleri yanlış düşüncelerdir.

İbâdîler; Allah'tan sıfatları nefyetmelerinin bir sonucu olarak dünyada da ahirette de rü'yetullahın gerçekleşmeyeceğini iddia etmektedirler.³⁸ İbâdîler, bu konuda Kur'an'dan ve sünnetten delil getirdiklerini ve yaptıkları istidlâller neticesinde rü'yetullahın nefyi hakkında icmaya vardıklarını belirtmektedirler.³⁹

tefsir, thk. İbrahim b. Muhammed Talay (Maskat: Vizaretü't-Türas ve's-Sekâfe, 2018), 15/431.

³⁴ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyan*, 1/79.

³⁵ A'veşt, *Dirâsâtün İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâdiyye*, 49.

³⁶ Nâmî, *Dirâsâtün anî'l-İbâdiyye*, 165.

³⁷ el-Munsîf Kûca, *Tarihü'l-İbâdiyye ed-dîni ve's-siyâsi* (Tunus: ed-Darü't-Tunisiyye li'l-Kitab, 2014), 140.

³⁸ Meskarî, *el-İbâdiyye fi meydani'l-hak*, 118; Sallâbî, *el-İbâdiyyetu medresetun İslâmiyyetun bâidetun anî'l-Havâric*, 774; Nâmî, *Dirâsâtün anî'l-İbâdiyye*, 165; Muhammed b. Yûsuf b. İsbâ b. Salih el-Hafîsî el-Adevî Ettafeyyîş 1332/1914, *Teysirü't-tefsir*, 4/382.

³⁹ Ferhat Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akîdeti'l-İbâdiyye* (y.y.: Matbaatü'l-Elvânî'l-Hadîs, 1989), 300.

İbâdiyye üzerine çalışmalarda bulunan kimi araştırmacılar İbâdîlerin bu konuda naklî deliller yerine aklî delilleri öncelediğini söylemekle birlikte⁴⁰ çağdaş İbâdî müelliflerden olan Ferhat Ca'bîrî, İbâdiyye'nin bu konuda Mu'tezile'nin yaptığı gibi aklî delilleri naklî delillerin önüne koymadığını ifade etmektedir.⁴¹ Sallâbî ise Ca'bîrî'nin aksine rü'yet konusunda İbâdîlerin Mu'tezile'nin yaklaşımını benimsediklerini ileri sürmektedir.⁴² Aynı şekilde İbâdiyye üzerine çalışmalar yapan bazı araştırmacılar da rü'yet konusunda İbâdîlerin fikirlerinin Mu'tezile ile benzerliğinden ötürü İbâdiyye'nin Mu'tezile'nin tesiri altında kaldığını iddia etmektedirler.⁴³ İbâdîler ise bu konudaki görüşlerinin kendilerine ait olduğunu, herhangi bir yerden almadıklarını söylerler ve Mu'tezile'den etkilendikleri şeklindeki iddiayı kabul etmezler. Buna gerekçe olarak kendilerinin Mu'tezile'den önce var olduklarını ve görüşlerinin kaynağı olan Câbir b. Zeyd'in (ö. 93/711-12), Vâsıl b. Atâ'nın (ö. 131/748) hocası olan Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ile çağdaş olduğunu söylemektedirler. Aynı hususa değinen İbâdî müellif Muammer, rü'yet meselesinde hicrî birinci yüzyılın ilk yarısında İbâdî imamların bu konuyu tartıştıklarını ve görüşlerini açık şekilde dile getirdiklerini ifade etmektedir.⁴⁴ Ayrıca Câbir b. Zeyd rü'yetullah konusunda fikir beyanında bulunmuş ve konu hakkındaki görüşleri Hz. Âişe ve Abdullah b. Abbas gibi sahabîlerden yaptığı nakillere dayandırmıştır.⁴⁵

İbâdî âlimler rü'yetullah hakkında düşüncelerini açıklarken kullandıkları metot farklılaşsa da hepsinin ortak kanaati Allah Teâlâ'nın dünyada da ahirette de görülmeyeceği düşüncesidir.⁴⁶ İbâdî âlim Vercelânî (ö. 570/1175) rü'yetullahın imkânsız olduğunu ve bu durumun da tamamen Allah'ın dilemesi kaynaklı olduğunu söylemektedir.⁴⁷ Melşûtî, rü'yetin bu dünyada veya ahirette mümkün olduğunu veyahut Allah'ın bu dünyada görüldüğünü iddia eden kişinin müşrik olduğunu söylemektedir. Bu konudan dolayı şirke düşen kişinin durumunu inkâr edenler için ise kâfir demektir.⁴⁸ Melşûtî, bu konuda şüphe edenin de nifaka düşeceğini söylemektedir.⁴⁹ Yine İbâdî âlimlerinden Semînî; "Ashabımıza göre kim bu dünyada rü'yetin olacağını söylerse şirke, kim de

⁴⁰ Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*, 153.

⁴¹ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâidetü'l-İbâdiyye*, 339.

⁴² Sallâbî, *el-İbâdiyyetu medresetun İslâmiyyetun bâidetun ani'l-Havâric*, 782.

⁴³ Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*, 153.

⁴⁴ Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-keîlâmiyye*, 163.

⁴⁵ Yoldaş - Kubat, "Tevhid Esası Ekseninde İbadiyye-Mu'tezile Etkileşimi", 62.

⁴⁶ Osman Bilen, *Ebû Ya'kûb el-Vercelânî ve İbâdiyye* (Şırnak Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 114.

⁴⁷ Bilen, *Ebû Ya'kûb el-Vercelânî ve İbâdiyye*, 115.

⁴⁸ Melşûtî, *Usûlü'd-dîn ev el-usûlü'l-'aşra*, 195.

⁴⁹ Melşûtî, *Usûlü'd-dîn ev el-usûlü'l-'aşra*, 196.

ahirette rü'yetin olacağını söylerse nifaka düşmüş olacaktır.” demektedir.⁵⁰ Sâlimî de aynı şekilde Allah'ın bu dünyada ve ahirette dilediği veli kuluna görüneceğine inanan kişinin Kur'an'a açıktan muhalefet ettiğini ve şirke düştüğünü söylemektedir. Ayrıca Hz. Muhammed'in dünyada rü'yete nail olduğunu söyleyen kişinin de münafık olduğunu belirtmektedir.⁵¹ Görüldüğü üzere İbâdî âlimler rü'yetullah hakkında kendi görüşlerinden farklı kanaat dile getirenler hakkında şirk, nifak ve küfür gibi kavramlarla hükümde bulunmaktadırlar.

3. Rü'yetullah Hakkında İbâdîlerin Kullandıkları Delilleri

İbâdîler rü'yetullahın gerçekleşeceğini kesinlikle kabul etmemektedirler. Bu görüşleri âyetler, hadisler ve aklî bazı çıkarımlarla desteklemektedirler. Şimdi sırasıyla İbâdîlerin kullandıkları delilleri ve bu deliller ekseninde ortaya koydukları fikirlerini inceleyelim.

3.1. Rü'yetullahın Nefyine Dair Naklî Deliller

İbâdîlere göre rü'yetullahın gerçekleşeceğine inanmak “O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.”⁵² âyetine ve Allah'ın bütün sıfatlarına aykırı bir görüşü kabul etmek demektir.⁵³ İbâdîler, rü'yeti kabul edenlerin delil olarak kullandıkları âyetleri farklı bir şekilde yorumlamaktadırlar.⁵⁴ Ayrıca İbâdîlere göre rü'yetullah ile ilişkilendirilen bazı âyetler müteşabihlerdir.⁵⁵ Bu âyetlerin te'vil edilmesi gerektiği gibi bazı âyetler de muhkem olup barındırdıkları hüküm apaçık ortadadır. Rü'yeti kabul edenler tarafından görüşlerine uygun şekilde te'vil edilen âyetleri İbâdîler de rü'yetin nefyini ispatlamada kendi görüşlerine uygun şekilde yoruma tabi tutmuşlardır.⁵⁶ Konu hakkında en çok ele alınan ve te'vil edilen âyetleri dört grupta mütalaa edebiliriz. Bu âyetler; rü'yetullah meselesinde fikir sunan âlimler ve mezhep müntesipleri tarafından üzerinde en fazla durulan ve istidlâlde bulunulan âyetler olup hem te'vil edilerek hem de Arapça dil kuralları açısından konuyla ilgili üzerinde durularak ele alınmaktadır. Aynı yaklaşım rü'yeti konu edinen hadislere/rivayetlere de uygulanmaktadır. Biz de çalışmamızda önce rü'yet ile ilişkilendirilen âyetler

⁵⁰ Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*, 154.

⁵¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Hamîd Sâlimî, *Meşâriku'l-envâri'l-'ukûl*, thk. Abdurrahmân Umeyra (b.y.: Dârü'l-Cil, 1979), 1/392; Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-kelâmiyye*, 164.

⁵² Şûrâ, 42/10.

⁵³ Ettafeyyîş, *Teyisirü't-tefsir*, 2018, 4/383.

⁵⁴ Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-kelâmiyye*, 169.

⁵⁵ A'veşt, *Dirasâtün İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâdiyye*, 62.

⁵⁶ Sallâbî, *el-İbâdiyyetu medresetun İslâmiyyetun bâidetun ani'l-Havâric*, 780.

sonra da hadisler hakkında İbâdî âlimlerin görüşlerini ortaya koymaya gayret edeceğiz.

3.1.1. Âyetler

1. Kıyâmet sûresi 22. ve 23. âyetlerde; “O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar.” buyrulmaktadır. İbâdîler bu âyeti farklı açılardan ele almakta ve te’vil etmektedirler. Örneğin, İbâdî müellif Seyyâbî’ye göre bu âyeti rü’yetin varlığına yorumlayanlar hataya düşmektedirler. Âyetle bahsedilen zaman kıyamet günüdür. Bugün insanlar iki grup olup onlardan biri Allah Teâlâ’nın rızasına erenlerdir. Bu kişiler ebedi saadete erecekler ve değişmeyen bir izzete kavuşacaklardır. Bu durumdan memnun olarak Allah’ın emrini beklemeye devam edeceklerdir.⁵⁷

Kalhâtî âyetle geçen “nẓr” fiilinin Kur’an’da ve Arapça’da farklı anlamlarda kullanıldığını ve bakmak, beklemek kastıyla bakmak anlamlarının yanı sıra rahmet, ilmi olarak bakmak, hükmetmek maksadıyla bakmak, başarıya ulaşmak amacıyla bakmak, apaçık bakmak gibi anlamlarda kullanıldığını ifade etmektedir.⁵⁸ İbâdiyye’nin erken dönem imamlarından Rebî’ b. Habîb (ö. 180/796 [?]) de bu âyetle geçen “nâzira”/bakmak kelimesinin beklemek anlamında kullanıldığını söylemektedir.⁵⁹

İbâdîlere göre âyetle geçen “bakmak” kelimesi görmek anlamında kullanılmamıştır.⁶⁰ Bu görüşlerini aynı fiilin başka âyetlerdeki kullanımını dikkate alarak açıklamaktadırlar. Buna göre “nẓr” kelimesi Yâsîn sûresi 49. âyetle “Onlar, besbelli ki, birbirleriyle uğraşırken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar!” ve Sâd sûresi 15. âyetle “Bunlar da şimdi, bir daha geri dönüşe imkân bırakmayacak olan korkunç bir sesi, yalnızca bunu beklemektedirler.” geçtiği üzere beklemek anlamına gelmektedir.⁶¹ Melşûfî, Neml sûresi 35. ayette “Ben bunlara bir hediye göndereceğim, sonra bakacağım elçiler ne ile dönecekler?” geçtiği üzere burada “nẓr” fiili beklemek anlamında kullanıldığını dikkatleri çekmektedir.⁶²

Âyetle geçen “yüzleri parlayacak” ibaresini İbâdîler; “Rablerinden kendilerinin cennete girmesine izin vermesini bekleyecekler.” anlamına

⁵⁷ Seyyâbî, *Talakâtü'l-ma'hedi*, 110; Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*, 157.

⁵⁸ Kalhâtî, *el-Kesf ve'l-beyan*, 1/153.

⁵⁹ Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-keâmîyye*, 171.

⁶⁰ Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-keâmîyye*, 171; Melşûfî, *Usûlü'd-dîn ev el-usûlü'l-'aşra*, 197; Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâidetü'l-İbâdiyye*, 321.

⁶¹ A'veşt, *Dirasâtün İslâmîyye fi'l-usûli'l-İbâdiyye*, 59.

⁶² Melşûfî, *Usûlü'd-dîn ev el-usûlü'l-'aşra*, 197.

gelmekte olduğu⁶³, cennetliklerin yüzlerinin parlak olması, kendilerine müjdelenenlerin bereketiyle Allah'ın onlardan razı olması, onları kabul etmesi ve günahlarını bağışlaması şeklinde açıklamaktadırlar.⁶⁴

İbâdîlere göre bu âyette geçen bakmak ifadesi görmek anlamından daha genel bir anlama sahiptir. Bu kelime “ilâ” harfi ile kullanıldığında ise beklemek anlamına gelmektedir. Ettafeyyiş'e (ö. 1914) göre de “ilâ” harfi burada nimet anlamı katmakta ve Rabbinin rahmetini, sevabını, mülkünü beklemek anlamına gelmektedir.⁶⁵ Kalhâtî de diğer İbâdîlerle aynı kanaati dile getirmekte ve yaratılanın Allah'a bakması; O'nun lütfunu, rızkını, kerametini, dünya ve ahirette beklemek anlamında olduğunu söylemektedir.⁶⁶ Aynı düşünceleri dile getiren Seyyâbî bu kelimenin mü'min kulların Allah'ın rahmetini beklemeleri anlamına geldiğini söylemektedir.⁶⁷ Ettafeyyiş, Hz. Ali'den “nâziratun” ifadesinin “Rablerinin kendilerine cennete girme iznini vermesini beklemek” anlamını verdiğini aktarmaktadır.⁶⁸ Rebî' b. Habîb, Sâid b. Cübeyr'den (ö. 94/713 [?]) rivayetle “nâziratun” ifadesinin Rabbinin sevabını bekleyen anlamına geldiğini fakat Allah'ı görmenin kastedilmediğini anlatmakta ve Sâid b. Müseyyeb (ö. 94/713) ile Atâ b. Yesâr'ın (ö. 103/721) da aynı kanaat üzere olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹

Ferhat Ca'bîrî “O gün birtakım yüzler de asıktır. Bel kemiklerini kıran bir felakete uğratılacaklarını anlarlar.”⁷⁰ ayetini bir önceki âyetle birlikte değerlendirerek, bakmaktan maksat “görmek” olursa iki âyet arasında bir bağ kalmayacağını ifade etmektedir. Her iki âyet birlikte değerlendirildiğinde kendilerine Rablerinden gelen her türlü iyiliğin yapılmasını beklemek ve kişinin belini kırarak çetinlikte bir durumu beklemek anlamına gelmektedir.⁷¹ Haliyle ayette geçen bakmak kelimesinin görmek olarak yorumlanması bu bağlamla uyuşmamaktadır. Zira “parlak” ifadesi, “karanlık” ifadesiyle ve “Rablerine bakıyorlar.” ifadesi, “Kendilerine kötü bir şey olacağını düşünüyorlar.” ifadesiyle karşılaştırılmaktadır. Dolayısıyla müminlerin yüzleri o durumda Allah'ın rahmetini bekleyecekleri için ıslıl ıslıl olacak, yani O'nun cennetine

⁶³ A'veşt, *Dirâsâtün İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâdiyye*, 60; Nâmî, *Dirâsâtün anî'l-İbâdiyye*, 166.

⁶⁴ Melşûti, *Usûlû'd-dîn ev el-usûlû'l-'aşra*, 196.

⁶⁵ Ettafeyyiş, *Teysirü't-tefsir*, 2018, 15/430.

⁶⁶ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyan*, 1/154.

⁶⁷ Seyyâbî, *el-Medhalu ile'l-mezhebu'l-İbâdiyye*, 55.

⁶⁸ Ettafeyyiş, *Teysirü't-tefsir*, 2018, 15/430.

⁶⁹ er-Rebî' b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Ferâhîdî, *el-Câmî 'u's-sahîh (el-Müsned)*, thk. Nureddin Abdullah b. Hamid es-Sâlimî (Maskat: Mektebetu Maskat, 2003), 382.

⁷⁰ el-Kıyâmet 75/24-25.

⁷¹ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâidetü'l-İbâdiyye*, 322; Sâlimî, *Meşâriku'l-envâri'l-'ukûl*, 1/369.

gireceklerine ve nimetlerine kavuşacakları anlamına gelmektedir. Düşmanlarının yüzleri ise asık olacak, yani sırtlarını parçalayacak, ateşe girecekleri şiddetli bir olayı bekleyecekler şeklinde anlaşılmaktadır.⁷²

Şeyh Sâlimî, Nâfi' b. Ezrak'ın (ö. 65/685) bir gün Abdullah b. Abbas'a gelerek "O gün birtakım yüzler aydıdır. Rablerine bakarlar." âyetinin anlamını sorduğunu ve İbn Abbas'ın cennet halkının Rablerinden kendilerine verilecek mükâfâtı ve ikramı beklemeleri anlamının kastedildiğini ancak Allah'ın gözle görülmesinin kastedilmediğini "Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder."⁷³ âyetiyle cevap verdiğini aktarmaktadır.⁷⁴ Sâlimî, bu konuda İbn Abbas'tan aktarımda bulunmaya devam etmektedir. Buna göre İbn Abbas, bir gün bir adamın Rabbine dua ettiğini, göğe baktığını ve elini başının üzerine kaldırdığını gördü. Bu duruma müdahale eden İbn Abbas, adama "O'nu göremezsin, O'na ulaşamazsın ve erişemezsin." dedi. Bu adam "Ahirette de mi?" diye sordu. İbn Abbas "Evet." diye cevap verdi ve "O gün birtakım yüzler aydıdır. Rablerine bakarlar." âyetini okudu. Allah dostları ahirette hesap tamamlandıktan sonra Rablerine bakarlar ve kendilerini cennete koymasını umarlar⁷⁵ dediğini ifade etmektedir.

2. A'râf sûresi 143. âyette "Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, 'Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım.' dedi. Allah da, 'Beni katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.' dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, 'Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım. Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim.'" buyrulmaktadır. Hz. Mûsâ'nın Allah'ı dünyada görmek istemesini konu alan bu âyet rü'yetullahı kabul edenler ve nefyedenler tarafından görüşlerine delil olarak kullanılmaktadır. İbâdîlere göre âyette geçen istek, Hz. Mûsâ tarafından kavminin inanması için dile getirilmekte ve o, bu isteğin gerçekleşmesinin mümkün olmayacağını bilmektedir.⁷⁶ Aynı hususu Ettafeyyîş de dile getirmekte ve Hz. Mûsâ, âyette her ne kadar Allah'ı görmeyi talep etse de kendisi bu isteğin ne dünyada ne de ahirette gerçekleşmeyeceğini bilmekte olduğunu söylemektedir.⁷⁷ İbâdiyye bu konuda böyle düşünmekle birlikte rü'yetullahın varlığına inananlar bu âyette anlatılanların aslında dünyada rü'yetullahın gerçekleşmeyeceğini ifade etmekte

⁷² Ahmed b. Hamed b. Süleyman el-Halîlî, *Şerhu ğâyeti'l-murâdi fî nazmi'l-i'tikadî* (Maskat: el-Kelimetu't-Tayyibe, 2017), 77.

⁷³ el-En'âm 6/103.

⁷⁴ Sâlimî, *Meşâriku'l-envâri'l-'ukûl*, 1/371; bk. Ferâhîdî, *el-Câmi 'u's-şahîh*, 382.

⁷⁵ Sâlimî, *Meşâriku'l-envâri'l-'ukûl*, 1/371-372; Ferâhîdî, *el-Câmi 'u's-şahîh*, 380.

⁷⁶ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâidetü'l-İbâdiyye*, 325-326.

⁷⁷ Ettafeyyîş, *Teysirü't-tefsir*, 5/180.

olduğunu ileri sürmektedirler.⁷⁸

Ca'bîrî'nin aktardığına göre Rebî' b. Habîb "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım." sözü hakkında İbn Abbas'a soru sorulduğunda o, burada kastedilen anlamın "Allah'ın onlara âyetlerinden bir âyeti göstermesi ve kavminin böylelikle Allah'ı görmekten ümitlerini kesmeleri için olduğunu" ifade etmektedir.⁷⁹ Ayrıca âyetin içeriği ve kastettiği anlamlar hakkında yorumda bulunan İbâdîlere göre dağ sabit kalmayacağına göre Mûsâ'nın da Allah'ı görmesi mümkün olmayacaktır.⁸⁰ Salimi, dağın istikrarı/sabitliği Allah'ın ilminde imkânsızdır. İmkânsızla ilişkilendirilen de (rû'yet) haliyle imkânsızdır.⁸¹ Melşûtî'ye göre "Beni (dünyada) katiyen göremezsin." ibaresi Allah'ın ne dünyada ne de ahirette kesinlikle görülmeceğini ifade etmektedir.⁸²

Bu âyeti Arapça gramer kurallarına göre ele alan İbâdî dilcilere göre "len" harfi çaresizlik-ümitsizlik anlamına gelmekte ve geleceğin tamamını kapsamakta olup ebedilik anlamı taşımaktadır. Haliyle "len" harfi âyete "O'nu bu dünyada da ahirette de hiç kimse görmeyecek." anlamını katmaktadır.⁸³

3. En'âm sûresi 103. âyette "Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır." buyrulmaktadır. Bu âyet İbâdîlere göre muhkem bir âyet olup te'vile ihtiyaç duymayacak kadar açık ifadelerle sahiptir.⁸⁴ Bundan dolayı bu âyet hem dünyada hem de ahirette rû'yetin olmayacağını kesin bir dille ifade etmektedir.⁸⁵ Bu âyeti bağlamında düşündüğümüzde önceki âyetlerde yüce Allah'ı hayat veren, evreni idare eden, insanı yaratan ve rızkını veren, ortağı olmayan, yaratmada, ibadet edilmede ve kudrette vahid olan gibi özelliklerle nitelenmektedir. Nitekim âyetlerde "O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir? Her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen O'dur."⁸⁶ ve "İşte bu Allah sizin rabbinizdir. O'ndan başka tanrı yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O'na kulluk edin, O her şeye vekildir (Güvenilip dayanılacak tek varlık O'dur)."⁸⁷ buyrulmaktadır. Bu âyetlerin peşi sıra gelen

⁷⁸ Yeşilyurt, "Rû'yetullah", 35/312.

⁷⁹ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâdeti'l-İbâdiyye*, 326.

⁸⁰ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâdeti'l-İbâdiyye*, 328.

⁸¹ Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-keîmiyye*, 176.

⁸² Melşûtî, *Usûlû'd-dîn ev el-usûlû'l-'aşra*, 201.

⁸³ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâdeti'l-İbâdiyye*, 327.

⁸⁴ Meskarî, *el-İbâdiyye fi meydani'l-hak*, 119; Fiğlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 135.

⁸⁵ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyan*, 1/155; Sâlimî, *Meşâriku'l-envârî'l-'ukûl*, 1/387.

⁸⁶ el-En'âm 6/101.

⁸⁷ el-En'âm 6/102.

âyet Allah Teâlâ ile ilgili sayılan vasıflara “gözlerin idrak edemeyeceği” bir özellik olarak geçmektedir. Rü’yetullahın nefyi bu âyetler dikkate alındığında Allah Teâlâ için bir övgü olmaktadır.⁸⁸ Yani bu âyet bir önceki âyetin devamı şeklinde düşünülerek Allah, görülemediği için kendisini övmektedir.⁸⁹

Şeyh Halîlî “O’nu ne uyku ne de uyuklama tutar.” denilmesi gibi “Gözler onu idrak edemez.” âyetinin hiçbir gözün O’nu göremeyeceği anlamında olduğunu ve âyetin bu anlamıyla Allah’ı övdüğünü ifade etmektedir.⁹⁰ Kalhâtî de aynı görüşleri paylaşmakta ve bu âyetin bu dünyada ve ahirette Allah’a övgü olduğunu söylemektedir. Ona göre kim ahirette rü’yetin gerçekleşeceğini iddia ederse bu övgünün ahirette biteceğini söylemiş olur.⁹¹ İbâdîlere göre rü’yetullahın gerçekleşmesi için cihet, mekân, zaman, renk, uzunluk, genişlik gibi cisimlere ait özelliklerin mevcut olması gerekir. Tüm bunların Allah’tan nefyedilmesi aynı zamanda O’nu övmektir. Bu övgü hem dünyada hem de ahirette devam edecektir.⁹²

İbâdîlere göre burada zikredilen bu âyetler, Allah Teâlâ’nın gözle görülmekten uzak olduğunu açıkça beyan etmektedir.⁹³ Sallâbî bu âyetin rü’yetin imkânsız olduğuna dair en açık ve en güçlü delil olduğunu söylemekte⁹⁴ ve farklı bir bakış açısıyla konuya dair istidlâlde bulunmaktadır. Buna göre “Ne uykusu gelir ne de uyur.”⁹⁵, “Rabbin hiç kimseye haksızlık etmez.”⁹⁶, “O, ne bir eş edinmiştir ne de çocuk.”⁹⁷ âyetlerinde görüldüğü üzere Allah hakkında ifade edilenlerin hiçbirinin zıddına dönmesi caiz değildir. Aynı şekilde burada söz konusu ettiğimiz âyetle ifade edilen rü’yet olayının imkânsızlığını bu dünya için kabul edip sınırlamak ve âyetin ahiretteki rü’yeti ifade etmediğini dile getirmek kabul edilebilir değildir.⁹⁸ Netice olarak İbâdîler, Allah’ı adem-i rü’yet ile methetmektedirler.

4. Yûnus sûresi 26. âyetle “İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır.” buyurulmakta ve âyetle

⁸⁸ Mustafâ b. en-Nâsır Vinten, *Araû’ş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş el-akdiyye* (el-Karare: Cem’iyyetü’t-Tûras, 1996), 134.

⁸⁹ Ca’bîrî, *el-Bu’dü’l-hadârî li’l-’akâdeti’l-İbâdiyye*, 314.

⁹⁰ Halîlî, *el-Hakku’d-damiğ*, 75; Sâlimî, *Meşâriku’l-envâri’l-’ukûl*, 1/387.

⁹¹ Kalhâtî, *el-Keşf ve’l-beyan*, 1/155.

⁹² Ettafeyyîş, *Teysirü’t-tefsir*, 4/383.

⁹³ Halîlî, *Talakâtü’l-ma’hedî*, 72.

⁹⁴ Sallâbî, *el-İbâdiyyetu medresetun İslâmiyyetun bâidetun ani’l-Havâric*, 774.

⁹⁵ el-Bakara 2/255.

⁹⁶ el-Kehf 18/49.

⁹⁷ el-Cin, 72/3.

⁹⁸ Sallâbî, *el-İbâdiyyetu medresetun İslâmiyyetun bâidetun ani’l-Havâric*, 775.

“daha güzeli” ile kastedilenin cennet ve “bir de fazlası”nın “rü'yetullah” olduğu dile getirilmektedir.⁹⁹ Ancak İbâdîlere göre âyetle geçen “hüsnâ” kelimesiyle cennet kastedilmekte ve “bir de fazlası/ziyadesi” ise iyilik/cennet arttıkça on katından yüz katına kadar artacağı anlamına gelmektedir. Bundan ötürü “ziyade” kelimesi rü'yetullah anlamında kullanılmamıştır.¹⁰⁰ Çünkü bir şeyin artışı ancak kendi cinsinden olabilir.¹⁰¹ İbâdiyye'nin kurucu imamlarından olan Câbir b. Zeyd bu âyetle geçen ziyade lafzını rü'yetullah olarak kabul etmemektedir.¹⁰² Ettafeyyiş de âyetle “hüsnâ” kelimesinin cennet anlamında kullanıldığını ve ziyade kelimesi ile kastedilen anlamın ise Allah'ın kulları üzerindeki rızasının sürekliliği, Allah'ın kâfirleri hesaba çektiği gibi cennetlikleri hesaba çekmemesi ya da bağışlama gibi anlamlara geldiğini söylemektedir.¹⁰³ Rebî' b. Habîb, Mücâhid b. Cebr'in (ö. 103/721) bu âyet hakkında “En iyisi/hüsnâ gibi ziyade de mağfiret ve Allah'ın rızasıdır.” dediğini aktarır.¹⁰⁴ Aynı şekilde Rebî', Câbir b. Zeyd'den naklederek Abdullah b. Abbas'a “İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır.” âyetinde geçen ziyade lafzının sorulduğunu ve İbn Abbas'ın da ziyade ifadesini “tek bir inciden yapılmış dört kapısı olan bir oda” anlamının kastedildiğini söylediğini nakletmektedir.¹⁰⁵

3.1.2. Hadisler

İbâdîler rü'yetullah konusunda itikadî mezheplerin görüşlerini desteklemek için kabul edip kullandıkları hadislerle ve rivayetlere üç farklı şekilde yaklaşmaktadırlar. Buna göre konu hakkındaki hadisleri/rivayetleri ya reddetmekte ya ahad haber kapsamında kabul edip bunlarla itikadî konularda amel edilemeyeceğini söylemekte ya da bu rivayetleri te'vil ederek kendi görüşlerini destekleyecek şekilde kabul etmektedirler.¹⁰⁶ Bununla birlikte de rü'yeti kabul edenlerin rivayet etmediği ve rü'yeti inkâr eden hadisleri de görüşlerini desteklemek için delil olarak dile getirmektedirler.¹⁰⁷

Rü'yetullahı kabul edenler Hz. Peygamber'in hadislerinden kendi görüşleri için en çok hüccet olarak “Şu dolunayı birbirinizi itip kakmadan rahatça nasıl

⁹⁹ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâdeti'l-İbâdiyye*, 331.

¹⁰⁰ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâdeti'l-İbâdiyye*, 332-333.

¹⁰¹ Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-keîmiyye*, 179.

¹⁰² Kadri Önemli, *Erken Dönem İbâzî Kaynaklarında İbâzîyye'nin Dini ve Siyasi Görüşleri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 110.

¹⁰³ Ettafeyyiş, *Teysirü't-tefsir*, 6/229.

¹⁰⁴ Ferâhîdî, *el-Câmi 'u's-şahîh*, 389.

¹⁰⁵ Ferâhîdî, *el-Câmi 'u's-şahîh*, 388.

¹⁰⁶ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâdeti'l-İbâdiyye*, 337.

¹⁰⁷ Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-keîmiyye*, 186.

görüyorsanız, (aynı şekilde) Rabbinizi de (Cennet'te) öyle rahatça göreceksiniz." rivayetini kullanırlar. Bazı İbâdî âlimler bu hadisi ahad haber¹⁰⁸ kabul etmekte bazıları da eğer rivayet sahih ise te'vil edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Bu hadis onlara göre kişinin dolunay gecesi ayın ay olduğunu bildiği, onu gördüğü ve ondan şüphe etmediği gibi Rabbinin olduğundan, kuşku ve şüphe duymayacağı anlamının kastedildiği şeklinde yorumlarlar.¹⁰⁹ Kalhâtî, bu hadisi diğer İbâdî âlimlerin anladığı gibi yorumlamıştır. Ayrıca o, eğer bu hadis sahih ise "Rabbinizi göreceksiniz." ifadesinin "ilim" anlamına gelmekte olduğunu da ayrıca dile getirmiştir. Kalhâtî bu hadisin kendilerine göre yaptıkları bu yorumun dil kuralları açısından ve Allah'ın sıfatları bağlamında daha doğru olduğunu söylemekte¹¹⁰ ve rü'yeti kabul edenlerin hadisi anlamlandırmalarının yanlışlığını zımnen dile getirmiş olmaktadır.

Şeyh Sâlimî ise bu hadisi rü'yet için delil göstermenin birkaç açıdan geçersiz olduğunu ifade etmektedir. Buna göre bu hadis ahad haber olup itikadî konularda ahad haber ilim ifade etmemektedir. İkinci olarak bu hadis "Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder." âyetinin metnine muarız olduğundan kabul edilmesi doğru değildir. Üçüncü olarak da Allah, dolunay gecesi aya benzetilerek sanki cisimlere ait özelliklerle nitelenmektedir. Böyle bir benzetmenin kabul edilebilirliği mümkün değildir.¹¹¹

Reb' b. Habîb; Ali b. Ebi Talib, Abdullah b. Abbas, Hz. Âişe başta olmak üzere tâbiînden birçok isim saydıktan sonra "Allah'ı yarattıklarından hiçbirinin göremeyeceğini söylediklerini" aktarır.¹¹² Kalhâtî rü'yet konusunda kendi görüşlerini teyit eden haberlerin olduğunu ve Ebu'z-Zübeyr'in Câbir b. Abdillâh'tan rivayetle Hz. Peygamber'in "Hiç kimse Rabbin ne dünyada ne de ahirette göremez." ve Ebû Zer'in Hz. Peygamber'in "Ey Allah'ın Resulü! Allah sana salat ve selam etsin. Rabbin gördün mü?" sorusuna Hz. Peygamber'in "Hayır. O, görünür olmayı kendinden nefyetti." dediğini aktarır. Kalhâtî bu rivayetleri konu bağlamında dile getirir ama hangi kaynaklardan aldığını belirtmez. Aynı şekilde olmak üzere Hz. Ali'den yapılan rivayete göre "O nu

¹⁰⁸ "İbâdîlere göre haber-i vâhid sıhhat şartlarını kendisinde toplarsa zan ifade eder. Onunla amel edilir. Ama bu haber ilim ifade etmez. Haber-i vâhid kesinlik ifade etmediği için itikadî konularda kullanılmaz." İbâdiyye'nin ahad haber konusu hakkındaki görüşleri için bk. Mehmet Hanifi Yoldaş, *Temel Görüşleri Bağlamında İbâdiyye-Mu'tezile İlişkisi* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 149-150.

¹⁰⁹ Kâbil, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-keîmiyye*, 186; Melşûti, *Usûlü'd-dîn ev el-usûlü'l-'aşra*, 199; Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâidetî'l-İbâdiyye*, 337; Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*, 158.

¹¹⁰ Kalhâtî, *el-Kesf ve'l-beyan*, 1/157.

¹¹¹ Sâlimî, *Meşâriku'l-envâri'l-'ukûl*, 1/377-378.

¹¹² Ferâhidî, *el-Câmi 'u's-şâhih*, 383.

hiçbir göz idrak edemez.” âyeti üzerine Hz. Peygamber’in “Dünyada ve ahirette hiçbir göz O’nu göremez.” dediğini de dile getirir.¹¹³ Bu çerçevede *Müsne'd* de geçen ve Muhammed b. Şeybânî’den yapılan bir nakilde “Resûlullah’a (s.a.s.): Rabbini görüyor musun? diye soruldu. O, dedi ki: ‘Allah’ı tesbih ederim, O’nu nasıl görebilirim?’”¹¹⁴ şeklinde bir rivayet geçmektedir. Kâbîl, Rebî’ b. Habîb’ten aktarmak suretiyle “Rebî’ kendisi Hz. Âişe’nin yanında olduğu halde mü’minlerin annesi ‘Üç şey vardır ki bunlardan birisini konuşan kişi Rabbine büyük bir iftira atmıştır.’ dedi. Rebî’ ‘Nedir onlar?’ diye sorunca ‘Kim Muhammed’in Rabbini gördüğünü söylerse büyük bir iftira atmış olur.’ dedi. Rebî’ bunun üzerine ‘Ey mü’minlerin annesi, acele etme ve bana biraz zaman ver.’ dedi. Sonra ‘Andolsun ki onu apaçık ufukta görmüştür.’¹¹⁵ ve ‘Andolsun ki onu iniş esnasında en sondaki sidretü’l-müntehânın yanında bir daha gördü.’¹¹⁶ âyetlerini sordu. Hz. Âişe ‘Ben bu ümmetin bu âyetleri Peygamber’e soranların ilkiyim. Hz. Peygamber ‘O, Cebrail idi. Ben onu yaratıldığı haliyle bu durumda iki kere gördüm.’ dedi.”¹¹⁷ Kalhâtî Hz. Âişe’nin kendisine sorulan “Muhammed, Rabbini gördü mü?” sorusundan dolayı tüylerinin diken diken olduğunu ve bunu dile getirenin yalan söylediğini ifade etmesi ve peşi sıra da “Gözler O’nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder.”¹¹⁸ âyetini okuyarak cevap vermesi de bu konu ile alakalı dile getirilen hadislerdendir.¹¹⁹

3.2. Rü'yetullahın Nefyine Dair Aklî Deliller

İbâdiyye rü'yetullah konusuyla ilgili âyet ve hadisleri kendi görüşlerini ortaya koymada ve teyit etmede kullandığı gibi aklî birtakım delillere de başvurmuştur. Böylelikle konuyu akıl ölçüleri çerçevesinde ele almış olmakta ve yeri geldiğinde kıyasa başvurarak, mantıksal çıkarımlarda bulunarak ve rü'yetin varlığını savunanların görüşlerindeki çelişkileri ortaya çıkararak aklî izahatlar da ortaya koymaktadır.

Rü'yetullah hakkında görüş beyan eden İbâdî müelliflerin ilk olarak dile getirdikleri aklî delillerin başında görme olayının gerçekleşmesi için dokuz şartın var olması gerektiği hususudur. Bu dokuz şart; duyular sağlıklı olmalı, görülmesi câiz bir şey olmalı, gözün göremeyeceği kadar küçük olmamalı,

¹¹³ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyan*, 1/157-158.

¹¹⁴ Ferâhîdî, *el-Câmi 'u's-saâlih*, 383.

¹¹⁵ et-Tekvîr 81/23.

¹¹⁶ en-Necm 53/13-14.

¹¹⁷ Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-keîmiyye*, 183-184.

¹¹⁸ el-En'âm 6/103.

¹¹⁹ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyan*, 1/157-158; bk. Muhsin Berberi, *İbâdiyye* (Trablus: el-Müessesetu'l-Hadise li'l-Kitâb, 2004), 18; ayrıca bk. Tuayme, *el-İbâdiyye akîdeten ve mezheben*, 105.

herhangi bir yönde bakana mukabil olmalı, kesif olmalı çok latif olmamalı, zayıf da olsa tümü renkli olmalı, gözün göremeyeceği kadar yakında olmamalı, gözün göremeyeceği kadar uzakta olmamalı, kendiliğinden ışıklı olmalı ya da başkasından ışık alıyor olmalı¹²⁰ şeklinde sıralanmaktadır.

A'veşt bu maddeleri saydıktan sonra "Eğer bu şartları bilerseniz, Allah'a hamdolsun, bunların Yüce Allah için imkânsız olduğu sizin için açık hale gelir. Çünkü bunlar ancak bir bedende anlaşılabilir ve Yüce Allah ne bir bedendir ne de bir arazdır."¹²¹ demektedir. Aynı hususa Sâlimî de "Bu şartlar göz önüne alındığında sayılan maddelerin Allah için imkânsız olduğu apaçık anlaşılır. Çünkü bu şartlar cisimler için idrak edilir ve Allah cisim ve araz olmaktan münezzehtir."¹²² ifadeleriyle temas etmektedir. İbâdîlerin ortak kanaati yukarıda sayılan şartlar bir bedende veya bir arazda bulunacağından Allah Teâlâ'nın böyle olması mümkün olmayıp bu özelliklerden münezzehe olması nedeniyle O'nu bu dünyada da ahirette de görmek mümkün değildir.¹²³

Kalhâtî gözlerin ancak yaratılmış olan cisimleri veya cisme benzer şeyleri idrak edebileceğini hatırlattıktan sonra "Yaratılan her şeyin bir yaratıcısı vardır. Yaratıcı yaratılan gibi değildir. Her kim rü'yeti iddia ederse aynı anda Allah'ı ihata ettiğini söylemiş olur. Zira göz bir şeyi görünce onu ihata/kuşatmış olur. Gözün gördüğü ise ya bütündür ya da onun bir parçasıdır."¹²⁴ demektedir ve rü'yetullahın imkânsızlığını ifade etmektedir. Benzer mantıksal çıkarımda bulunan Mehdî "Görme sadece yaratılmış cisimleri veya cismin biçimlerinden birini idrak etmesi, sınırlı olan bir cisim veya bir cismin biçimi olması, cisim ise bir Yaratıcı tarafından yapılmış olması, yapılmış her şeyin bir yaratıcısının olması ve yaratıcının yapılmış olana benzememesi dolayısıyla kim Allah'ın görüleceğini iddia ederse O'nu ihata ettiğini ileri sürmüş olur. Çünkü görme bir şeyi gördüğünde onu ihata eder." demektedir.¹²⁵

İbâdîlere göre rü'yet, gözün görünür şeyleri; cismaniyet, renk, zaman, mekân gibi koşullarla algılaması demektir. Bu anlama gelen rü'yet doğal olarak Allah için bu dünyada da ahirette de imkânsızdır. Rü'yetin olacağını kabul etmek, Allah'ın cisimleşmesini ve yarattıklarına benzemesini gerektirir.¹²⁶ Vercelânî, var olan her şeyin görülebileceği fikrini doğru bulmaz. Çünkü bazı şeyler

¹²⁰ Halîlî, *el-Hakku'd-damiğ*, 67-68; Ca'bîrî, *Diyâun mine'l-akâdeti'l-İslâmiyye*, 3/267-268; Sâlimî, *Meşâriku'l-envârî'l-'ukûl*, 1/380-381.

¹²¹ A'veşt, *Dirasâtün İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâdiyye*, 60-61.

¹²² Sâlimî, *Meşâriku'l-envârî'l-'ukûl*, 1/381.

¹²³ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâdeti'l-İbâdiyye*, 303; Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*, 154.

¹²⁴ Kalhâtî, *el-Kesf ve'l-beyan*, 1/154.

¹²⁵ Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*, 156.

¹²⁶ Komisyon, "Ru'yetün", 2/407; ayrıca bk. Ettafeyyîş, *Teysirü't-tefsir*, 5/180.

görünmeden de var olabilmektedir. Ayrıca insanoğlunun yaratılmış olması nedeniyle rü'yetullah anlamında Allah ile buluşması caiz değildir.¹²⁷ Ca'bîrî de var olan her şeyin görülebilir olduğu iddiasından hareketle "Allah mevcuttur ve her mevcut olan görülür." şeklinde kıyas yaparak rü'yeti savunmanın kabul edilebilir bir yanının olmadığını söylemektedir. Buna göre bu kıyas doğru olsaydı sesleri, tatları, kokuları görmek gerekmez miydi?¹²⁸ sorusunu sorarak dikkatleri bu yönde düşünmeye çekmektedir.

İbâdîler görüşlerini temellendirmede kıyası kullanmakta ve rü'yetin imkânsızlığını bu yolla da göstermeye çalışmaktadırlar. Örneğin; Allah hiçbir şeye benzemez; hiçbir şeyde hiçbir şekilde O'na benzemez; kim böyle ise onu görmek imkânsızdır; öyleyse kimsenin O'nu görmesi mümkün değildir;¹²⁹ Allah cisimlere benzemez; gözle görülen sonradan var edilen eşyaya benzeyeceğinden Allah'ın görülmesi bu sebepten ötürü müstehildir; görülecek olan bir yerde ve yönde bulunmak zorundadır; Allah ise bu durumdan münezzehtir;¹³⁰ eğer O'nun görme duyusuyla algılanması caiz olsaydı, o zaman bu, dokunma, koklama ve tatma gibi bütün duyular için de caiz olurdu şeklinde çıkarımda bulunmaktadırlar.¹³¹ Rü'yet konusunda aklî çıkarımlarda bulunan İbâdîlere göre "Gaib olanı şahit (mevcut) olana kıyaslamak fasit bir iştir." Doğru olan bu bilgiyi dikkate alarak eğer gaib olan şahit olan gibi düşünülerek rü'yeti kabul edersek gaib olan cisim ve araz gibi olurdu.¹³²

İbâdîlere göre rü'yetullahı kabul eden mezhepler dört farklı görüş ortaya atmakta ve bu dört görüş ve kullandıkları deliller birbiriyle çelişmektedir.¹³³ Bu durum rü'yeti kabul edenler arasında görüş birliği olmadığını, birbiriyle çelişen fikirler ve deliller ortaya koyduklarını ancak rü'yeti nefyedenlerin ise bu görüşlerini delillerle desteklediklerini, itirazlara cevap verdiklerini ileri sürmektedirler. Böyle bir durumda hangi görüş sahibinin haktan sapmış

¹²⁷ Bilen, *Ebü Ya'küb el-Vercelânî ve İbâdiyye*, 114.

¹²⁸ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâdeti'l-İbâdiyye*, 303.

¹²⁹ Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-kelâmîyye*, 167; Mehdî, *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*, 155.

¹³⁰ Etem Ruhi Fırlalı, "İbâdiyye'nin Siyâsî ve İtikâdî Görüşleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (1976), 342; A'veşt, *Dirasâtün İslâmîyye fi'l-usûli'l-İbâdiyye*, 62-63.

¹³¹ Halîlî, *Talakâtü'l-ma'hedi*, 73; Melşûti, *Usûlü'd-dîn ev el-usûlü'l-'aşra*, 200.

¹³² Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâdeti'l-İbâdiyye*, 303.

¹³³ Meskarî, rü'yeti kabul edenleri; hem dünyada hem de ahirette gerçekleşeceğine inananlar, rü'yetin ancak ahirette olacağını ve sadece mü'minlerin buna nail olacaklarını, Allah'ı hem inanan hem de inanmayan herkesin görebileceğini ve son olarak da mü'min ve münafıkların Allah'ı görebileceğini ancak kafirlerin mahrum kalacağı şeklinde bir gruplama yapmaktadır. Bk. Meskarî, *el-İbâdiyye fi meydani'l-hak*, 118, 120.

olabileceğini bir soru olarak ortaya atmaktadırlar.¹³⁴ İbâdîler bu hususta kendilerinin rü'yet konusunda net bir görüşe sahip olduklarını ve bu görüşün de rü'yetin gerçekleşmesi mümkün olmadığını söylemektedirler.¹³⁵

İbâdîlerin rü'yeti savunanlara yönelik ortaya koydukları bir delil de, cennet ve nimetlerinden Kur'an'da tafsilatlı şekilde bahsedildiği halde cennet nimetlerinden daha büyük bir kıymeti haiz olan rü'yetullah ile alakalı, bunu kabul edenlerin yorumları ve açıklamaları benzeri bir açıklama Kur'an'da geçmemesi ve bu konudan sadece genel ifadelerle bahsedilmesidir. İbâdî âlimler rü'yetullahın her türlü cennet nimetinden yüce olduğu dikkate alındığında "Eğer rü'yet gerçek olsaydı Kur'an'da sadece bir değini şeklinde geçer miydi?"¹³⁶ demekte ve konu hakkında dikkatlerimizi farklı bir hususa çekmektedir. İbâdîlerden kimileri ahirette gerçekleşecek olan rü'yet için insana altıncı bir his verileceği iddiasını kabul etmemekte ve buna dair bir kanıt elimizde var mı sorusuyla bu durumu sorgulamaktadır.¹³⁷

Aklî delillerden kabul edilecek bir hususu da Rebî b. Habîb "Allah kendisi hakkında bize 'Hiçbir benzerinin olmadığını, basîr ve semî olduğunu' haber verdi. Allah kendisinin gözle görülmesini/idrak edilmesini engelledi. Algılanan/idrak edilen şey sınırlı ve mevsuf olan bir şey tarafından kuşatılmıştır. Allah batıl iddiada bulunanların iddialarından yücedir."¹³⁸ şeklinde ifade etmektedir.

İbâdî müelliflere göre Allah'ın ahirette gözle görülmesini kabul etmek O'nun dünyada da görülmesini mümkün kılmaktadır. Bu husus beraberinde Allah'ın diğer bütün mekânlardan farklı olarak bir yerde gözükmeyi gerektirir. Bu durum ise Allah'a bir sınır koymak anlamına gelir. Şirk olan bu durumun kabulü mümkün değildir.¹³⁹ Aynı çerçevede fikirler ortaya koyan Kalhâtî'ye göre bir yerde görünmek yerine başka bir yerde görünmek, yaratılmışların özelliklerindendir. Eğer Allah Teâlâ'nın bu dünyada görülemeyeceğini, ancak ahirette görüleceğini kabul edersek, O'nun yarattıklarına olan üstünlüğünden geriye ne kalır? Bir yerde görüp başka bir yerde görmeyen yaratık ise sınırlıdır, sınırlı yaratık ise sayılabilir. Sayılabilir olan eksiktir. Aynı zamanda insanın her yerde Allah'ı gördüğünü kabul etmek, yaratılanın Yaratıcı'dan daha büyük olduğunu kabul etmek demektir ki böyle bir şey düşünülemez.¹⁴⁰

¹³⁴ Meskarî, *el-İbâdiyye fî meydani'l-hak*, 118-120.

¹³⁵ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâidetî'l-İbâdiyye*, 339.

¹³⁶ Halîlî, *el-Hakku'd-damiğ*, 95; Kâbîl, *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-keîlâmiyye*, 180.

¹³⁷ Sâlimî, *Meşâriku'l-envârî'l-'ukûl*, 1/384.

¹³⁸ Ferâhidî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, 384.

¹³⁹ Kûca, *Tarihü'l-İbâziyye ed-dînî ve's-siyâsî*, 143-144.

¹⁴⁰ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyan*, 1/156.

Seyyâbî'nin şu ifadeleriyle İbâdîlerin rü'yetin imkânsızlığı ile alakalı ortaya koydukları aklî delillerle ilgili bahsi neticelendirelim. O "Allah sübhan olandır ve azametine yakışmayan şeylerden münezzehtir. Rü'yetullah, müteşâbih olanın zahiri olana dayanması iddiasının bir çeşididir. Allah'ın zatına bir iftiradır. Allah'ın zatına atılan her iftira küfür ve dalalettir."¹⁴¹ demektedir.

Sonuç

İbâdiyye; Allah'ın ahirette görülmesinin mümkün oluşunu kabul edenlerin görüşlerini desteklemek için kullandıkları naklî ve aklî delilleri kendi metodolojileri çerçevesinde değerlendirmektedir. İbâdîler; rü'yet konusunu, usûlu'd-dînin temel ilkelerinden kabul ettikleri tevhid-sıfatlar esası bağlamında ele almakta ve yaptıkları tüm değerlendirmelerde buna göre görüşler ortaya koymaktadırlar. Onlar; rü'yetullahı savunanların Allah'ı mekânsal veyahut cisimsel bir görmeye tabi tuttuklarını ifade etmektedirler. İb'adî alimlere göre tevhid ve sıfatları göz önüne alındığında böyle bir düşüncenin kabulü mümkün değildir. Çünkü Allah zâtı ve sıfatlarıyla tüm teşbih ve tecsim çeşitlerinden münezzehtir. O'nun sıfatları zâtının aynıdır. Zâtı için rü'yetin gerçekleşeceğini savunmak Müslümanı, Allah'ın vahdaniyetini yanlış anlamaya ve değerlendirmeye götürecektir. Bundan ötürü İbâdîler; bu inanç üzere olanların günaha girdiklerini ve yanlış inanç üzere bir itikat inşa ettiklerini savunmaktadırlar.

Rü'yetullah konusunda İslâm düşünce tarihinde yapılan tartışmaların İslâm düşüncesine dinamizm kazandırdığı muhakkaktır. Konu hakkında ele alınan aynı âyetlerin farklı zaviyelerden değerlendirilmesi elbette görmezden gelinemeyecek kadar önem arz etmektedir. Bu konuda yapılan tartışmaların yoğunluğuna rağmen ilmi düzeyde kalması ve mihneye dönüşmemesi İslâm medeniyeti için önemli bir kazanım olarak kabul edilebilir. Bu noktada İbâdîlerin de konuyla alakalı âyetleri farklı değerlendirmelere ve yorumlara tabi tutmaları önemsenmesi gereken bir durumdur. Ancak rü'yeti kabul edenlerle inkâr edenlerin görüşlerini ortaya koyarken karşıt görüşü ehl-i ehvâ ve bid'a olarak saymaları ya da bazı İbâdî müelliflerin küfür, şirk veya nifakla itham etmelerinin ise ayrıştırıcı bir dil olduğunu belirtmek gerekir. İslâm düşüncesi içerisinde çeşitli konularda farklı görüşlerin ve bakış açılarının olması ilmî ve kültürel bir zenginlik olduğu göz önünde bulundurulduğu zaman ayrıştırıcı bir dilin İslâm dünyasına bir kazanım sağlamayacağı aşîkârdır.

Son olarak şunu ifade edelim ki; İslâm coğrafyasının önemli bir bölümünü oluşturan İbâdî toplumunun İslâmî ilimler alanında ortaya koyduğu ilmî ve kültürel mirasın incelenmesi, araştırılması ve tanıtılması Müslümanların

¹⁴¹ Seyyâbî, *Talakâtul-ma'hedi*, 112.

birbirlerini daha iyi tanımalarını ve bunun sonucunda aralarındaki uhuvvet bağını güçlendirmeye ciddi katkıda bulunacaktır.

Kaynakça | References

- Ateş, Orhan. "İbaziyye'de Ru'yetullah". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/8 (2017), 68-85.
- A'veşt, Bükeyr b. Saîd. *Dirasâtün İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâdiyye*. b.y.: y.y., 1989.
- Bedir, Lokman. "Ru'yetullahla İlgili Âyetlerin Bağlam Esaslı Değerlendirilmesi". *Hikmet Yurdu* 13/25 (2020), 61-88.
- Berberi, Muhsin. *İbâdiyye*. Trablus: el-Müessesetu'l-Hadise li'l-Kitâb, 2004.
- Bilen, Osman. *Ebû Ya'kûb el-Vercelânî ve İbâdiyye*. Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Ca'bîrî, Ferhat. *Diyyâun mine'l-akâidetü'l-İslâmiyye*. Sultanatu Umman: el-Metâbiu'z-Zehebîyye, 1996.
- Ca'bîrî, Ferhat. *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'akâidetü'l-İbâdiyye*. b.y.: Matbaatü'l-Elvânî'l-Hadîs, 1989.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yûsuf b. Îsâ b. Salih el-Hafsî el-Adevî, 1332/1914. *Teysirü't-tefsir*. thk. İbrahim b. Muhammed Talay. Maskat: Vizaretü't-Türas ve's-Sekâfe, 2018.
- Ferâhîdî, er-Rebî' b. Habîb b. Amr el-Ezdî. *el-Câmi'u's-sahîh (el-Müsned)*. thk. Nureddin Abdullah b. Hamid es-Sâlimî. Maskat: Mektebetu Maskat, 2003.
- Fırlalı, Etem Ruhi. "İbâdiyye'nin Siyâsî ve İtikâdî Görüşleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (1976), 323-344.
- Fırlalı, Etem Ruhi. *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Mektebetü Tahkiku't-Turâs fî Müessesetu'r-Risâle. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005.
- Gölcük, Şerafettin. "Cehm b. Safvân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/233-234. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Halîlî, Ahmed b. Hamd. *el-Hakku'd-damiğ*. b.y.: y.y., ts.
- Halîlî, Ahmed b. Hamed b. Süleyman. *Şerhu ğâyeti'l-murâdî fi nazmi'l-i'tikadî*. Maskat: el-Kelimetu't-Tayyibe, 2017.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*. thk. Muhammed İbrâhim Nasır - Abdurrahman Umeyre. Beyrut: Daru'l-Ceyl, 1996.
- Kâbîl, Abdülhay Muhammed. *el-İbâdiyye ve ârâuhumu'l-keîmiyye*. İskenderiye: Darü'l-Vefa li-Dünya, 2015.
- Kalhâtî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd el-Ezdî. *el-Keşf ve'l-beyan*. thk. İsmail Kâşif. Uman: Vizaretü't-Türasî'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1980.
- Karatay, Yusuf. "el-En'âm 6/103. Âyet Bağlamında Ru'yetullah Meselesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017), 161-181.
- Koçyiğit, Talat. *Kur'an ve Hadiste Ru'yet Meselesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Komisyon. *Mu'cemü'l-mustalahâtü'l-İbâdiyye: sad-ye*. Maskat: Vizaretü'l-Evkaf ve's-

- Şuunî'd-Diniyye, 2011.
- Kubat, Mehmet. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2014.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. çev. Halil Altuntaş, Şahin Muzaffer. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Kûca, el-Munsîf. *Tarihü'l-İbâziyye ed-dînî ve's-siyâsî*. Tunus: ed-Darü't-Tunisiyye li'l-Kitab, 2014.
- Mehdî, Muhammed Hasan. *el-İbâdiyyetu neş'etuhâ ve akâiduhâ*. Uman: el-Ehliyyetü li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2011.
- Melşûtî, Teğğûrîn b. İsâ b. Dâvûd. *Usûlü'd-dîn ev el-usûlü'l-'aşra*. thk. Venîs et-Tâhir Âmir. Maskat: Mektebetü'l-Ceyli'l-Vâid, 2005.
- Meskarî, Nâsır b. Matar b. Saîd. *el-İbâdiyye fî meydani'l-hak*. Rustâk: Mektebetun ve Tescilâtu'l-Hilâlî'l-İslâmiyye, 1999.
- Muammer, Ali Yahyâ. *el-İbâdiyye beyne'l-fıraki'l-İslâmiyye*. Maskat: Mektebetü'd-Dâmirî, 2000.
- Muammer, Ali Yahyâ. *el-İbâdiyye fî mevkibi't-tarih*. Sib: Mektebetü'd-Dâmirî, 2008.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Dirâsâtün ani'l-İbâdiyye*. çev. Mîhâil Hûrî. Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2012.
- Önemli, Kadri. *Erken Dönem İbâzî Kaynaklarında İbâziyye'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosya Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Özler, Mevlüt. "Tevhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/18-20. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Sâlimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Hamîd. *Meşâriku'l-envârî'l-'ukûl*. thk. Abdurrahmân Umeyra. 2 Cilt. b.y.: Dârü'l-Cil, 1979.
- Sallâbî, Alî Muhammed Muhammed. *el-İbâdiyyetu medresetun İslâmiyyetun bâidetun ani'l-Havâric*. b.y.: y.y., 2018.
- Seyyâbî, eş-Şeyh Ahmed b. Suûd. *el-Medhalu ile'l-mezhebu'l-İbâdiyye*. Uman: Mektebetü'l-Dâmirî li'n-Neşri ve't-Tevzi, 2019.
- Seyyâbî, Sâlim b. Hammud b. Şâmis. *Talakâtu'l-ma'hedi'r-riyâdî fi halkâti'l-mezhebi'l-İbâdî*. Uman: Vezâretü't-Turasi'l-Kavmi ve's-Sekafe, 1980.
- Şaşa, Mehmet. "Kalhâtî Özeline İbâdîlerin Rü'yetullah Anlayışı". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 435-446.
- Şehrîstânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Emir Ali Muhenna, Fâur Ali Hasan. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1993.
- Taşdelen, Mehmet. "Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'ye Göre Rü'yetullah". *Kelâm Araştırmaları Dergisi/Kader* 22/2 (2024), 334-361.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu'l-'aka'idi'n-nese'fiyye*. thk. Alî Kemâl. Beyrut: Daru İhyai Turasi'l-Arabiyye, 2014.
- Tuayme, Sâbir. *el-İbâdiyye akîdeten ve mezheben*. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1986.
- Vinten, Mustafâ b. en-Nâsır. *Araû's-Şeyh Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş el-akdiyye*. el-Karare: Cem'iyetü't-Türas, 1996.
- Yeşilyurt, Temel. "Rü'yetullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/311-

314. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Yoldaş, Mehmet Hanifi. *Temel Görüşleri Bağlamında İbâdiyye-Mu'tezile İlişkisi*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Yoldaş, Mehmet Hanifi - Kubat, Mehmet. "Tevhid Esası Ekseninde İbadiyye-Mu'tezile Etkileşimi". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 8/1 (2022), 53-74.